

GLOBALIZÁCIÓ ÉS TEOLÓGIA

Interjú Láncki Andrással, a Budapesti Corvinus Egyetem rektorával

- A társadalomtudományi oktatásban az elmúlt években egyre nagyobb hangsúly került a vallásfilozófiára és a teológiára. Egyre erősebb a párbeszéd a teológia és a többi társadalomtudomány között. Mit gondol, mi ennek az oka, és milyen hozadéka van az együttműködésnek a társadalomtudományokra nézve?

- Egyetlen kultúra sem maradhat fenn, amely nem képes a vallásról, illetve annak racionális rendszerezőjéről, a teológiáról folyamatos dialógust fenntartani. Téves felfogás az, miszerint a modern tudomány racionális, a teológia viszont nem az. Nem kell vallásosnak lenni ahhoz, hogy valaki belássa, a tudománynak nem a teológia az ellenfele. A tudománynak a tudománytalanság az ellentéte: a teológia nem az. Mindkettőt a racionalitás vezérli, bár a kiindulópontjuk különböző. A teológiáé a hit és a világ végső oka iránti olthatatlan megismerési vágy; a modern tudomány viszont a hitet irracionálisnak látja, ezért kiiktatja a tudomány módszertani kézikönyvéből; a pozitivista tudomány egyszerűen kirekeszti a teológiát a tudományok köréből, mivel az utóbbi nem tartja empirikusnak, így alkalmatlan a tudomány névre. Mintha a tudás azonos volna a tudománnyal. Maradjunk abban, hogy a mai tudományos tudásfelfogás kizárólagosságra tett szert anélkül, hogy az emberi természetből fakadó tudásfelfogást megcáfolta volna: a tudásnak ugyanis sokféle formája vagy fajtája van. Minden attól függ, hogy a tudás kritériumait, vagy a tudásból fakadó viselkedés és döntések végeredményeit tekintjük végső bizonyítéknak. Egyszerű példa: bárki megnyerheti a heti totó főnyereményét anélkül, hogy bármit is tudjon a versengő futbalcsapatok aktuális formájáról. Vagyis az intuitív tudás ugyanolyan sikeres lehet a végső ítéletalkotás szempontjából, mint a tudományos tudás.

Ami pedig a modern társadalomtudományokat illeti, észre kell venni, hogy a modern természettudományok sokkal átfogóbbak, filozofikusabbak, mint a társadalomtudományok. Az utóbbiak az emberek napi problémáinak megoldására összpontosítanak, viszont kevésbé érdeklik az ember végső kérdései. Másként fogalmazva: sem a hit, sem a filozófia nem igazán érdekli a modern társadalomtudományokat. Kizárólag a hasznosság és – jó esetben – a praktikusság. Úgy látom, érdemes lenne elmozdulnunk egy egyetemesebb tudászelelélet és tudáseszmeny felé.

- Az egyetemek egy jelentős része, így a Budapesti Corvinus Egyetem is, világi intézmény. Mit jelent a világi jelleg és milyen kapcsolat kialakítására törekszünk az egyházi fenntartású egyetemekkel?

- Klasszikus értelemben az egyetem a tudás egyetemességének jegyében keletkezett. Az akkori felfogás szerint a tudás magában foglalta mind a hitet, mind a racionalitást. Mivel az egyetem jelentése is több szakaszon esett át, ma elmondható, hogy a modern egyetem továbbra is a tudás egyetemességén alapszik, de a tudást a modern felvilágosodás alapján értelmezi: tudás az, ami egyetemes, egyéni racionalitás a kiindulópontja, kétellyel tekint minden tekintélyre, a történetit részesíti előnyben szemben a természetjoggal, azaz az igazság végső mércéje nem a természet, hanem a történetiség. Mivel a vallást és főként az egyházat is mély székszissel szemlélték, a modern egyetem eszméje fokozatosan elmozdult a tudás sokrétű fogalmától

a tudományos tudás irányába. Másként fogalmazva, egyre inkább leszűkült a tudás fogalma a tudományos tudás fogalmára. Egyedül a vallási alapú egyetemek tartották meg – változó intenzitással – a tudás klasszikus értelmét, s ennek szellemében szervezik ma is az egyetemeiket. Ebből következően a modern világi egyetemek a tudás értelmezési különbségei miatt határozottan megkülönböztetik magukat az egyházi egyetemektől. Ennek azonban van egy politikai-államszervezési gyökere is: a modern nyugati állam világinak tekinti magát, azaz a vallási kérdéseket kirekeszti a politikai döntéshozatal köréből, ezért a tudományos tudás köréből is. A modern államnak ezek szerint nem feladata összhangba hozni a vallási vagy teológiai alapú tudást valló egyetemek működését a szekuláris vagy modern tudományos tudás alapján működő, s gyakran az állam által fenntartott egyetemek működésével. Az egyetem világi eszméje mögött a tudás világi eszméje áll, megerősítve az állam világi elkötelezettségével. Így – szól a modern, felvilágosodott szellemiségű nézet – a béke jobban őrizhető. Ma már tudjuk, hogy a vallásháborúknál semmivel sem kevésbé pusztítók a világi államok közti háborúk. De az biztos, hogy a politikai konfliktusok mélyén a tudás különböző felfogásai állnak, nem a hit, hanem a tudásra fel esküdtött különböző mozgalmak csapnak össze, akár világháborúig menő konfliktushalmazzal. Sosem szabad elfelejtenünk: akinek tudása van, felelőssége van – ezzel az alapállással kell mindannyiunknak részt venni a tudományos életben.

– A társadalomtudományok viszonya a teológiához felveti a szekularizáció problémáját. Hogy látja, mi a szekularizáció jelentősége napjainkban, és milyen szakaszok különböztethetők meg a szekularizáció értelmezésében a XX. században?

– A szekularizáció az európai modernség legjellemzőbb vonása. Charles Taylor szerint ez a legfontosabb megkülönböztető vonása a modern kornak, nem a racionalitás vagy a tudomány. Ezzel én egyet értek. Egyedül az európai kultúra vált túlnyomóan szekulárisrá, sok tekintetben ebben fogható meg a nyugatiasság értelme is. A tudomány szempontjából ennek azt lett a következménye, hogy megváltozott a tudás kritériuma. A világot s benne az emberi dolgokat többé nem az arisztotelészi teleologikus (cél-oksági) természetes keretben kezdte el szemlélni a nyugati ember, hanem a materiális kauzalitás nézőpontjából: Istenre többé nem volt szükség az emberi tudáshoz, pontosabban a tudományos tudás a valóságot a tapasztalatra szűkítette le. A tudományos tudás legfőbb mércéje az egzaktitás, amit leginkább a matematika és a formális logika volt képes a legjobban megközelíteni. Ma az számít tudománynak, ami az állításait matematikai-statisztikai eszközökkel képes bizonyítani. A régi tudományosság végső mércéje a jó volt, a maié a hasznosság és a praktikusság. A régi tudományosság legalább ötféle tudásfajtát különböztetett meg, élén a bölcsességgel, a mai viszont csak a tudományos tudást tekinti igazi tudásnak. Ezért nincs szükség sem a teológiára, sem a filozófiára (annak hagyományos értelmében: a bölcsesség szeretetére). Ne feledjük el, hogy a görög logosz fogalmát már a rómaiak két önálló jelentéstartományra választották szét: logikára és verbumra, azaz retorikára. Ma csak az számít tudománynak, ami logikai lábakon áll. A modern társadalomtudományok ezen tendenciák jegyében alakultak ki, s próbálnak a modern társadalmak problémamegoldóivá válni. Nem az ember jelensége érdekli őket, hanem az emberi viselkedés, amelyet megpróbálnak matematikai-statisztikai eszközökkel előre jelezni – szinte minden társadalomtudományi „nagy” elmélet mindig azzal kecsegtet, hogy ebben a tekintetben képes előrelépni. Jelenleg a hálózatelmélet ilyen divatos elmélet.

S még valami: a különböző politikai meggyőzések mögött valójában eltérő tudásfelfogások állnak – a politikai ideológiák, érzelmek, mozgalmak stb. csupán a tudás eltérő megítélésében gyökereznek. A XX. század bemutatta, hogy a tudás teljes szekularizálása radikális politikai mozgalmakhoz és rezsimekhez vezetett. Az már más kérdés, hogy kimutatható a pótvallás jellegük. Az ember ugyanis legalább annyira vallásos lény, mint amennyire evilági teremtmény.

– Hogyan lehet értelmezni az értékmentességet a társadalomtudományok tekintetében éppen a teológiával való párbeszéd tükrében? A teológia hogyan és miben befolyásolja az egyes társadalomtudományok megközelítéseit?

– Legfőképpen azzal a téveszmével kellene szembenézni, hogy a teológia nem a racionalitás ellentéte. A racionalitás ellentéte az irracionalitás; a teológia ugyanolyan logosz, mint bármilyen más mai „lógia”. Párbeszédre azért van szükség a társadalomtudományok és a teológia között, mert a végső cél az ember megértése, cselekedeteinek az értelmezése. Mivel az embernek nagyon sok motivációja van – közte vallásos is –, nem lehet kizárni a teológiát az ember tudományos megismeréséből. Nem abban van különbség a kettő között, hogy a társadalomtudomány értékmentes, míg a teológia pedig nem az. Amit értékmentesnek neveznek a társadalomtudományokban, az valójában nihilista álláspont: aki értékmentes, az azt állítja, hogy nem lehet és ezért nem is kell különbséget tenni értékek között. Mindegyik társadalomtudománynak ráadásul – kiindulásképpen – hallgatólagosan vagy nyíltan állást kell foglalnia saját tudományterülete első kérdésében: miért akarok ezzel foglalkozni? Mert „a haszonszerzés az ember legfőbb motivációja” (közgazdaságtudomány), mert „a demokrácia a legjobb politikai rendszer” (politikatudomány), mert „a társadalom az emberi viselkedés legfőbb kerete, értelmezője” (szociológia). Ezeknek a kiindulópontoknak mind értéktartalma van. Továbbá az egzakttság kritériuma azt a hamis láttszatot kelti, hogy a tudós képes kívülálló pozíciót fölvenni a megismerendővel szemben. Mintha a tudós nem lenne része annak, amit megismer. Éppen ezért a tárgyilagosságra való törekvés teljesíthetőbb igény vagy elvárás, mint az értékmentesség. Nem hiszem, hogy a teológia kevésbé volna tárgyilagosságra törekvő, mint a modern társadalomtudományok.

E párbeszédben nem sok különbséget látok a hazai és a nemzetközi tudományos közvélemény között. Mivel, hogy sem ott, sem itt nem történt még meg az áttörés. Bár sokan a Ratzinger-Habermas közti vitát annak látják, de szerintem ez még nem áttörés, csak egy jel.

AZ INTERJÚT KÉSZÍTETTE: SÁRVÁRI BALÁZS – TRAUTMANN LÁSZLÓ